

ISSN 2224-5294

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҰЛТТЫҚ ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ

Х А Б А Р Л А Р Ы

ИЗВЕСТИЯ

НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

NEWS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ҚОҒАМДЫҚ ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ
ҒЫЛЫМДАР СЕРИЯСЫ

СЕРИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ
И ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

1 (299)

ҚАҢТАР – АҚПАН 2015 ж.
ЯНВАРЬ – ФЕВРАЛЬ 2015 г.
JANUARY – FEBRUARY 2015

1962 ЖЫЛДЫҢ ҚАҢТАР АЙЫНАН ШЫҒА БАСТАҒАН
ИЗДАЕТСЯ С ЯНВАРЯ 1962 ГОДА
PUBLISHED SINCE JANUARY 1962

ЖЫЛЫНА 6 РЕТ ШЫҒАДЫ
ВЫХОДИТ 6 РАЗ В ГОД
PUBLISHED 6 TIMES A YEAR

АЛМАТЫ, ҚР ҰҒА
АЛМАТЫ, НАН РК
ALMATY, NAS RK

Б а с р е д а к т о р

ҚР ҰҒА академигі

Пралиев С. Ж.

Р е д а к ц и я а л қ а с ы:

эк. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Баймұратов У.Б.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Байпақов К.М.**; филос. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Есім Г.Е.**; фил. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Қирабаев С.С.**; эк. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Қошанов А.К.**; эк. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Нәрибаев К.Н.** (бас редактордың орынбасары); филос. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Нысанбаев А.Н.**; заң ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Сабикенов С.Н.**; заң ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Сулейменов М.К.**; эк. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Сатубалдин С.С.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Әбжанов Х.М.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Әбусейтова М.Х.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Байтанаев Б.А.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Жақып Б.А.**; фил. ғ. докторы, проф., чл.-корр. НАН РК **Қалижанов У.К.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Қамзабекұлы Д.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Қожамжарова Д.П.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Қойгелдиев М.К.**; фил. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Құрманбайұлы Ш.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Таймағанбетов Ж.К.**; социол. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Шәукенова З.К.**; фил. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА құрметті мүшесі **Дербісәлі А.**

Р е д а к ц и я к ең с е с і:

Молдова Республикасының ҰҒА академигі **Белостечник Г.** (Молдова); Әзірбайжан ҰҒА академигі **Велиханлы Н.** (Азербайджан); Тәжікстан ҰҒА академигі **Назаров Т.Н.** (Тәжікстан); Молдова Республикасының ҰҒА академигі **Рошка А.** (Молдова); Молдова Республикасының ҰҒА академигі **Руснак Г.** (Молдова); Әзірбайжан ҰҒА корр. мүшесі **Мұрадов Ш.** (Әзірбайжан); Әзірбайжан ҰҒА корр. мүшесі **Сафарова З.** (Әзірбайжан); э. ғ. д., проф. **Василенко В.Н.** (Украина); заң ғ. докт., проф. **Устименко В.А.** (Украина)

Главный редактор

академик НАН РК
С. Ж. Пралиев

Редакционная коллегия:

докт. экон. н., проф., академик НАН РК **У.Б. Баймуратов**; докт. ист. н., проф., академик НАН РК **К.М. Байпаков**; докт. филос. н., проф., академик НАН РК **Г.Е. Есим**; докт. фил. н., проф., академик НАН РК **С.С. Кирабаев**; докт. экон. н., проф., академик НАН РК **А.К. Кошанов**; докт. экон. н., проф., академик НАН РК **К.Н. Нармбаев** (заместитель главного редактора); докт. филос. н., проф., академик НАН РК **А.Н. Нысанбаев**; докт. юр. н., проф., академик НАН РК **С.Н. Сабиков**; докт. экон. н., проф., академик НАН РК **С.С. Сатубалдин**; докт. юр. н., проф., академик НАН РК **М.К. Сулейменов**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Х.М. Абжанов**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **М.Х. Абусейтова**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Б.А. Байтанаев**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Б.А. Жакып**; докт. фиол. н., проф., чл.-корр. НАН РК **У.К. Калижанов**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Д. Камзабекулы**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Д.П. Кожамжарова**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **М.К. Койгельдиев**; докт. фил. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Ш. Курманбайулы**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Ж.К. Таймаганбетов**; докт. социол. н., проф., чл.-корр. НАН РК **З.К. Шаукенова**; д. фил. н., проф., Почетный член НАН РК **А. Дербисали**

Редакционный совет

академик НАН Республики Молдова **Г. Белостечник** (Молдова); академик НАН Азербайджанской Республики **Н. Велиханлы** (Азербайджан); академик НАН Республики Таджикистан **Т.Н. Назаров** (Таджикистан); академик НАН Республики Молдова **А. Рошка** (Молдова); академик НАН Республики Молдова **Г. Руснак** (Молдова); чл.-корр. НАН Азербайджанской Республики **Ш. Мурадов** (Азербайджан), член-корр. НАН Азербайджанской Республики **З.Сафарова** (Азербайджан); д. э. н., проф. **В.Н. Василенко** (Украина); д.ю.н., проф. **В.А. Устименко** (Украина)

Известия Национальной академии наук Республики Казахстан. Серия общественных и гуманитарных наук. ISSN 2224-5294

Собственник: РОО «Национальная академия наук Республики Казахстан» (г. Алматы)

Свидетельство о постановке на учет периодического печатного издания в Комитете информации и архивов Министерства культуры и информации Республики Казахстан № 10894-Ж, выданное 30.04.2010 г.

Периодичность 6 раз в год

Тираж: 2000 экземпляров

Адрес редакции: 050010, г. Алматы, ул. Шевченко, 28, ком. 219, 220, тел. 272-13-19, 272-13-18,
www.nauka-nanrk.kz / social-human.kz

© Национальная академия наук Республики Казахстан, 2015 г.

Адрес типографии: ИП «Аруна», г. Алматы, ул. Муратбаева, 75

Editor in chief

S.Zh. Praliyev,
academician of NAS RK

Editorial board:

U.B. Baymuratov, dr. econ. sc, prof., academician of NAS RK; **K.M. Baipakov**, dr. hist. sc., prof., academician of NAS RK; **G.Ye. Esim**, dr. philos. sc., prof., academician of NAS RK; **S.S. Kirabayev**, dr. phil. sc., prof., academician of NAS RK; **A.K. Koshanov**, dr. econ. sc, prof., academician of NAS RK; **K.N. Naribayev**, dr. econ. sc., prof., academician of NAS RK (deputy editor-in-chief); **A.N. Nysanbayev**, dr. philos. sc., prof., academician of NAS RK; **S.N. Sabikenov**, dr. jur. sc., prof., academician of NAS RK; **M.K. Suleimenov**, dr. jur. sc., prof., academician of NAS RK; **S.S. Satubaldin**, dr. econ. sc., prof., academician of NAS RK; **Kh.M. Abzhanov**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **M.Kh. Abusseitov**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **B.A. Baitanayev**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **B.A. Zhakyp**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **U.K. Kalizhanov**, dr. phil. sc., prof., corr. member of NAS RK; **D. Kamzabekuly**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **D.P. Kozhamzharova**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **M.K. Koigeldiev**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **Sh. Kurmanbaiuly**, dr. phil. sc., prof., corr. member of NAS RK; **Zh.K. Taymaganbetov**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **Z.K. Shaukenova**, dr. soc. sc., prof., corr. member of NAS RK; **A. Derbisali**, dr. phil. sc., prof., honorary member of NAS RK

Editorial staff:

G. Belostechnik, NAS Moldova academician (Moldova); **N. Velichanly**, NAS Azerbaijan academician (Azerbaijan); **T.N. Nazarov**, NAS Tajikistan academician (Tajikistan); **A. Roshka**, NAS Moldova academician (Moldova); **G. Rusnak**, NAS Moldova academician (Moldova); **Sh. Muradov**, NAS Azerbaijan corr.member (Azerbaijan); **Z. Safarova**, NAS Azerbaijan corr.member (Azerbaijan); **V.N. Vasilenko**, dr. econ. sc., prof. (Ukraine); **V.A. Ustimenko**, dr. jurid. sc., prof. (Ukraine)

News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of Social and Humanities.
ISSN 2224-5294

Owner: RPA "National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan" (Almaty)

The certificate of registration of a periodic printed publication in the Committee of information and archives of the Ministry of culture and information of the Republic of Kazakhstan N **10894-Ж**, issued 30.04.2010

Periodicity: 6 times a year

Circulation: 2000 copies

Editorial address: 28, Shevchenko str., of. 219, 220, Almaty, 050010, tel. 272-13-19, 272-13-18,

[www:nauka-nanrk.kz](http://www.nauka-nanrk.kz) / social-human.kz

---

© National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, 2015

Address of printing house: ST "Aruna", 75, Muratbayev str, Almaty

NEWS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

ISSN 2224-5294

Volume 1, Number 299 (2015), 94 – 98

**ETHNOLINGUISTIC CHARACTERISTICS OF TERMS
ABOUT THE PERSON IN THE DICTIONARY "KITAB AD-DURRA..."**

B. D. Dyusenov

MES RK CS R. B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Almaty, Kazakhstan

Key words: Vocabulary, semantics, mamluko-kipchak language, ancient kipchak writing monuments, manuscript, dictionary, medieval period.

Abstract. In a given article the world turkological science about arabo-kipchak lingvistical lexicographical works is examined. These works were created at the basis of kipchak-oguz language that was in Egypt and Syria, Golden Horde and Central Asia in XIII-XIV centuries. The scientists noted that an ancient kipchak language is examined as a golden bridge, connecting ancient turks and modern turk languages. That is why these monuments are very important for full disclosure of some unsettled problems in the sphere of linguistics.

УДК 811.512.1.09

**«КИТАБ АД-ДУРРА...» СӨЗДІГІНДЕГІ АДАМҒА ҚАТЫСТЫ
СӨЗДЕРДІҢ ЭТНОЛИНГВИСТИКАЛЫҚ СИПАТЫ**

Б. Д. Дюсенов

ҚР БҒМ Р. Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты, Алматы, Қазақстан

Тірек сөздер: лексика, семантика, мәмлүк қыпшақтарының тілі, ескі қыпшақ жазба ескерткіштері, қолжазба, сөздік, ортағасырлық кезең.

Аннотация. Мақалада автор XIII-XIV ғғ. Мысыр мен Шамда билік құрған Мәмлүктер мемлекетінде жазылған ескі қыпшақ жазба ескерткіштерінің бірі «Китаб ад-Дурра...» қолжазбасындағы сөздердің лексика-семантикалық ерекшеліктеріне зерттеу жүргізеді. Арабша-қыпшақша түзілген сөздіктегі адамның лауазымдары мен мінез-құлқына, сын-сипаттарына қатысты сөздерді сол дәуірдегі жазба ескерткіштердің лексикалық қорымен және қазіргі түркі тілдерімен салыстыру жұмыстары жасалған. Соның нәтижесінде сонау XIII-XIV ғасырлардың өзінде қазақ елінің арғы тегі болып табылатын қыпшақтар арасында әртүрлі мамандық иелерінің болғандығын көруге болады. Қыпшақтардың қандай кәсіппен шұғылданып, әлеуметтік ортадағы ролі мен қоғамдағы орыны, отбасындағы дәрежесі туралы көптеген деректер табуға болады.

Ескіқыпшақ жазба ескерткіштерінің мол лексикалық қорын зерттей отырып, қазіргі қазақ тілінің тарихы мен этимологиясы, терминологиясы және т.б. салалары бойынша көптеген деректемелік жұмыстар жүргізуге болады.

Тілдің лексикасын тануда оның сөздік қоры мен лексикалық құрамын анықтап, қаншалықты кең көлемде дамып тарағанын қарастырудың нәтижесінде ғылыми негізге жол салуға болады.

Мәмлүк қыпшақтары тілінің сөздік қоры жалпы түркі тілдеріне ортақ сөздерден тұрады. Мәмлүктер Мысыр мен Шам елінде қыпшақтар диаспорасы болғанымен, тілдік қорында қазіргі түркі халықтарының тілімен тұтас, бірізділік байқалады. Оның дәлелі біз қарастырған «Китаб ад-Дурра ал-мудийа фил-луғат ит-түркийа ала ат-тамам вал-камал» - «Түркі тілдерінің толық және тәмамдалған інжу-маржан кітабы» қолжазбасының материалдары. Флоренциялық бұл арабша-қыпшақша сөздіктердің зерттелу тарихына үнілсек, А.Зайончковский: «Содержание этого манускрипта

и оформление его не оставляет никакого сомнения в том, что данное сочинение написано в период государства Мамлюков и включает богатый и полноценный материал по кипчакскому языку» [1, 37] деген болатын.

«Жарқыраған інжу-маржан» жазба ескерткішінің атында айтылғандай және А. Зайончковскийдің берген бағасына лайық бұл ескерткіш Мәмлүк қыпшақтары пайдаланған тілді толықтай қолданып және сөздік қордың мол мұрасын жинақтап жазылған еңбек.

Сонымен жазба ескерткіш тілінде мәмлүк қыпшақтары ауызекі тілінде жиі қолданылған бірнеше лексика-семантикалық сөз топтары барлығы байқалады.

Адамның атақ-лауазымына, кәсібіне және әлеуметтік топтарға байланысты сөздер:

bardaqiçci بَرْدَاقِچِي (құмыра жасайтын ұста) (18a,10) – **bardaq** – кувшин, құмыра + **içci** – зат есімнен зат есім тудыратын жұрнақ. Бардақшы - белгілі бір кәсіптің иесі, яғни кәсіби лексикаға жатады. Кәсіп иесін білдіретін сөздер ескі қыпшақ тілдерінде онша көп болмаса да баршылық: *bitikçi* (жазу жазатын адам), *altunçı* (ювелир), *temirçi* (темір ұстасы), *қылыч остасы* (қылыш ұстасы), *ейерчи* (ерші, ер жасаушы), *отачы* (оташы), *сықырық* (курьер) және т.б. *Бардақчы* осы топтың қатарын көбейтері анық. Басқа ескерткіштердегі көрінісі: ИЛТАС., СС., Абу Х., Тз., *бардақ*; Салыс.: МҚ. *барт* ыдыс, құмыра; сұйықтық құятын ыдыс. **Қаз бардақ** (диал.).

baš yülüticiçi بَاشِ يُولُوتِچِي шаштараз (18a,4) – изафет конструкциясында тұрап, кәсіп иесінің атауын білдіріп тұр: **baš yülüticiçi** – *бас йулутчы* (бас жұлушы, яғни бастағы шашты алушы, шаштараз). Бұл сөздің *сақал йулучы* (сақал жұлушы, яғни сақал алушы, шаштараз) деген варианты да қолданылады. Басқа ескерткіштердегі көрінісі мынадай: ИЛТАС., *йулы*: *йулығыл*. Хт. Scheren стричь, подстригать, обрезать. СС. *йулу*; МҚ. *йулды* жұлды, *йүліді* қырды, шашын жұлды; Тз. *йүлу*; қар. *йулу*; тат. *йолу*; башқ. *юылыу*; құмық. *юлю* қырыну; қаз. *жұлу*. Салыс.: СС. *сақал йуловчы* шаштараз.

?er?ba? عَرَبَا شَاشِ әскербасы (11a, 13) – Басқа ескерткіштердегі көрінісі: ИЛТАС., *шері* = *сү*; *шері башы*; СС., БМ. *чері*, *черік*; АФ., *черік*; Тз. *шері*; МҚ. *чэрік*; Абу Х. *чері*, *черік*; Еф. *черов*, *черүв*; Қазіргі түрік тілдеріндегі көрінісі: қар. *черів*; қаз. *шеру*, *шерубасы*.

bay بَای бай (14a,12) – түркі тілдерінде белгілі сөз. Басқа жазба ескерткіштердегі көрінісі: ИЛТАС. *бай*; СС., Абу Х., АФ., Тз., МҚ., Кав. *бай*; Қыпшақ тілдерінде: тат., башқ., ноғ., құмық., қк., қаз. *бай*.

bazāriçci بَزَارِچِي базаршы (17b,15) – базарда істейтін саудагер. Қар.: **базар**.

bek بَک бек (14a,2) – Қыпшақ тілдерінде еркін, жиі қолданылады. Көне түркі тілінде *бег* тұлғасында кездесетін бұл сөз қазіргі түркі тілдерінде сөз соңындағы *г* дыбысының *й*-ге айналған *бий*, *бей* және *г* дыбысының қатанданған *бек* сипатында қалыптасқан. Ал сөз ортасындағы *е* < *і* сәйкестігі сол көне түркі дәуірінің өзінде-ақ болған. Орта ғасыр қыпшақ жазба ескерткіштері тілінде *бег* // *биг* // *бей* // *би* // *бий* сипатында кездесуі бұл дыбыс алмасуларының сол дәуірде-ақ болғандығын аңғартады. **Көктүрік**, **Ескі ұйғыр**, **МҚ** – *бег* [ДТС, 91]; **КК**: *бег*; *бей*; *би*; *бий*; [ҚТС, 26, 29, 30, 32];

bey بَی бей (22a,6) – Орта ғасыр қыпшақ жазба ескерткіштеріндегі көрінісі: ИЛТАС. *бей*; СС. *бей*, *бий*; Абу Х. *бей*; Тз. *би*; Пд. *бей*, *бі*, *бий*; Қазіргі түрік тілдеріндегі көрінісі: түркм. *бей*; қар. *бий*; тат. *би*; башқ. *бей*; ноғ. *бий*; қк. *бий*; қаз. *би*.

demüriçci دَمُورِچِي темірші (18a,4) – Ескі қыпшақ тілдерінде көп қолданылатын лексема. Басқа ескерткіштердегі көрінісі мынадай: ИЛТАС.: *темірчи*; СС., *темірчи*; МҚ. *тэмүрчи*; Қазіргі түрік тілдеріндегі көрінісі: ттк. *дэмирчи*; ноғ., қк. *темирши*; башқ. *тимерсе*.

Elçi اَلچِي Пайғамбар (2a,8) // **eli??i** اَلشِي елші (11a,15) – **елчі** және **елиі** - ел «халық» сөзіне + **чі**; **ші** сөз тудырушы жұрнақтары қосылуы арқылы туындаған лексема. Көне түркі ескерткіштерінде: 1) *елиі*, *пайғамбар* (посол, посланник); 2) *хабар жеткізуші* (вестник, гонец); 3) *ел билеуші* («Құтад-ғу біліг» ескерткішінде: *правитель*, *владелец*) мағыналарында қолданылады. Басқа ескерткіштердегі көрінісі: *элчи* (Рсл. I, 827); *элчи*, *?lçi* (ДТС, 169); «Диуани луғат-ит-туркте» кездеспейді. Ортаазиялық «Тэфсирде» *элчи* (124) және *элчу* (726, 71) деген фонетикалық модификациялары кездеседі. Абу Х. *илчи*; ат-Тухфа. *элчи* // *илчи*; «Таржуманда» *илчи*; Хорезмдік (алтынордалық) деректерде *элчи* тұлғасында кездеседі: ХШ., Рабгузи., НФ. *элчи*. ҚХШС. *елчі*; ИЛТАС. *илчи*; Қазіргі түркі тілдерінде: ттк. *элчі*, *ёлчі*; тат. *илче*; башқ. *илсе*; ноғ. *элиши*; қк. *елиши*; құмық. *элчи*; қаз. *елиші*. Бұл сөз жалпытүркілік **ел** (**ал**) түбірінен түзілген.

Eginičči **اَكْنَجِي** егінші (14a,10) – Түрік тілдерінде еркін қолданылатын лексема. Орта ғасыр қыпшақ жазба ескерткіштеріндегі көрінісі: **ИЛТАС. екінші; ҚХШС. екінші.** Қазіргі тілдерде: **ноғ. эгінші; қаз. егінші.**

halvačči **حَلْوَى جِي** Һалуашы (17b,15) – Жалпы түркі тілдеріне араб тілінен (арабтың *сладкий, приятный* деген сөзі **APC**, 182) енген белгілі сөз. Негізгі түбірі **halva**, бұған **či** сөз тудырушы жұрнағы қосылған. **Halva** тұлғасы ескерткіштерде кездеседі: **halva** (**ДТС, 198**); Орта ғасырлық қыпшақ жазба ескерткіштердегі көрінісі: **ҚХШС. халва; қаз. алуа.**

hoca **حُجَا** жожа (14a,6) – Бұл сөз де араб-парсы тілдерінен (Мұхаммед пайғамбардың ұрпағынан тарайтын дін таратушылар) енген, адамдардың әлеуметтік топтағы орнын білдіретін сөз. Басқа ескерткіштердегі көрінісі: **ИЛТАС. қожжа; хожаддаш; СС., АФ. қожжа; Еф. ходжа; Хт. қожжадаш; ТЗ. хошдаш; БМ. қошдаш; Абу Х. қожаташ.** Қазіргі түркі тілдерінде мынадай: **ттк. коджа; кк., қаз. қожжа.**

iščči **اِشْ جِي** жұмыскер, қызметкер (17b,13) – Бұл сөздің негізгі түбірі **i?**, сөз тудырушы **čči** жұрнағы арқылы жаңа сөз туып тұр. Қазіргі қазақ тілінде **icui** деген варианты емес, **-кер, -гер** парсының жұрнағы арқылы туындаған **іскер** тұлғасы қолданылады.

kiriščči **كِرْشْ جِي** кірісші (садақ кірісін жасайтын ұста) (18a,6) – Бұл да түркі тілдерінде еркін қолданылған сөз. Негізгі түбірі **kiri?** (садақ керме жібі) – **čči** сөз тудырушы жұрнағы арқылы жасалған лексема. Басқа ескерткіштерде негізгі түбір тұлғасында кездеседі: **ИЛТАС. кіріш; МҚ., Тз., АФ. кіріш;** Қазіргі түркі тілдеріндегі көрінісі мынадай: **қар. кіріш; тат., башқ. кереш; ноғ. кирис; қаз. кіріс.**

ki?ipčči **كِشْفَجِي** тыңшы (11b,2) – Бұл сөздің негізгі түбірі **ki?i**, бұған **rič – či** жұрнақтары қосылуы арқылы пайда болған туынды сөз. Бұл жерде тыңшы, шпион деген мағына береді.

n?ker **نَكْر** нөкер (14a,8) – Бұл сөзді қазақ тілінің мамандары монғол тілінен енген деп келеді [2, 143], ал, ирандықтан **نَوَكْر** nowkaг – слуга парсы сөзі деп есептейді [3, 692].

Адамның мінез-құлқына, сын-сипатына байланысты сөздер:

baziq **بَازِق** зор, үлкен, ірі; жаман қылықты; нашар мінезді (10; 14b,6) адам деген ұғымды береді.

beyni **بَيْنِي** мыйлы, мый (12b,) – **ИЛТАС. бейн; Абу Х. бейні; ТЗ. бейні; ттк. бейни, бейн; башқ. мейе; ноғ. мый; құмық., кк. мий; қаз. ми.**

bili? **بِلِشْ** таныс (14a,10), - **ИЛТАС. біліш; МҚ., БМ. біліш; ҚХШС. Біліш; тат., башқ. белеш; ноғ., кк. билис; қаз. біліс.**

boylı **بُوَيْلِي** бойлы, бойшаң (5a,2), - **ИЛТАС. бойы; ҚХШС. Бой; СС., Абу Х, АФ., МҚ., Тз., БМ., ноғ., құмық., кк., қаз. бой; тат., баш. буй.**

epsem **اَبْسَام** момақан, жуас (3b,14) деген мағынада қолданылған.

küčsiz **كُوْجْ سِيْزْ** әлсіз, қуатсыз (5a,4) - **ҚХШС. күш, қуат; ИЛТАС. күчсіз; СС., АФ. күчсіз; қар. күчсүз; тат., күчсез; башқ. көчөз; ноғ., кк. күшсиз; қаз. күшсіз.**

qara **قَرَا** құл, тексіз, тобыр (14a,2), ескі қыпшақ ескерткіштерінің барлығында кездесетін белгілі сөз..

?ākirt **شَاكِرْتْ** бозбала, жасөспірім (14a,4) – **ИЛТАС. шекірә; Абу Х., шекірә; ттк., шагирд; башқ. шәкерт; кк. шәкерт; қаз. шәкірт.**

Адамның дене мүшелеріне және жынысына, тегіне қатысты сөздер:

aln **اَلْنْ** алды, маңдай (13a,4) – **ИЛТАС. алын; СС., АФ., МҚ., Тз., Пд. алын;** Қазіргі түркі тілдерінде: **қар., ттк. алын; құмық., тат., қаз. ал, алды.**

arqa **اَرَقَا** арқа (13a,14), - ескі қыпшақ ескерткіштеріндегі көрінісі бәріне ортақ сөз: **ИЛТАС., СС., АФ., МҚ., Тз., Пд. арқа;** Қазіргі түркі тілдерінде: **қар., ттк., құмық., тат., қаз. арқа .**

avuč **اَوُجْ** алақан, уыс (13a,12), - **ҚХШС. уыс;** Орта ғасыр қыпшақ жазбаларымен қазіргі түркі тілдеріндегі **авуч // авыч // овуж // һавуч** формаларында кездесетін бұл етістік тілімізде **уыс** сипатында қолданылады. Қазақ тілінде сөз басында **у** дыбысына, алдынан көмескіленіп **ұ // ү** дыбыстары естілетіндіктен дифтонг дыбыс деп қарайды да **ұ** жазуда еленбейді. Ал бірінші буыннан кейінгі буындардағы **у** дыбысы ерін үндестігінің әлсіздігінен **ы**-ға айналады. Осыдан қазіргі тілімізде бұл сөз **а ~ ұ; в ~ у; у~ы; ч // ж~ш~с** сәйкестіктері арқылы қалыптасқан. Сондай-ақ бұл сөздің негізгі түбір емес екендігін тіліміздегі **уқалау** етістігімен салыстыру арқылы аңғаруға болатын сияқты. Радлов «Сөздігінде»: **«оғ- ов – тереть; ел оғмақ; оғала – растереть»** деп түсіндіреді де басына «осман түріктері тілінде» деп белгі соғылған. Қазақ тілінің дыбыстық

заңдылығын ескерсек (*оғу*) *уқалау* етістігінің құрамындағы ежелгі түбір тек (*у* (*уу*)) морфемасы ғана, *-қа*, *-ла* қосымшалар [ҚТТГ, 122]. Уыс сөзінің де негзгі түбірі *у* (*уу*); - ыс істің істелу құралын, процесстің атауын білдіретін көне *-ч* қосымшасының бүгінгі көрінісі болса керек (сүйініш, қуаныш сөздерінде сақталған). Қазіргі түркі тілдерінде: **қаз.** *уыс*; **баш.** *ус төбө*; **тат.** *ус төби*; **қырғыз.** *уч*; **түрік.** *авуч*; **азер.** *овуж*; **түркм.** *овуч*; **өзб.** *навуч*; **ұйғ.** *авуч*.

aurat عَوْرَاتُ қатын (14a,4), - ИЛТАС. *аврат*; **Салыс.** МҚ. *авурта*; **қаз.** *әуретіңді жап*;

c?h?d جَحْدُ еврей, жөйт (14a,15) – ҚХШС. *жухуд*;

ebi?i عَبِيَّيْ зайып, әйел, жұбай (14a,4) – ИЛТАС. *епчі*; **СС.**, *абчы*; **АФ.** *ебчі*; **Тз.** *епчі, ипчі*; **Абу Х.** *епчі, ече* Рдл. *ече*.

emček (emeček) اَمَّجَاكْ емшек (13a,16) - ИЛТАС. *емчек*; **СС.**, **АФ.**, **Абу Х.**, *емчек*; **МҚ.** *эмік*; **Тз.** *емчек, имчек*; **ттк.** *эмджек*; **тат.** *имчәк*; **ноғ.** *эмшек*; **башқ.** *имесәк*; **құмық.** *эмчек*; **қк.**, **қаз.** *эмшек*.

e?se اَنْكَسَا (اَنْكَسَا) еңсе, иық (13a,8; 13a,14) – ИЛТАС. *еңсе*; **СС.** *еңсе*; **Абу Х.** *енсе*; **Тз.** *енесе*; **тат.** *иңсә*; **ноғ.** *энсе*; **қк.**, **қаз.** *еңсе*.

gavir (gavur) كَاوِرُ кәпір, христианин, иаһуди (14a,15) – ҚХШС. *кафир*. Арабша: مُلْجِدٌ (неблагодарный; неверующий, нечестивый, неверный; безбожник, гяур). **Абу Х.**, **В. Радлов** т.т. кездеседі: *кафир, қафыр, гәур*. Мұсылмандар әлемінде, көптеген түркі тілдес елдерде белгілі сөз.

keude كُوْدَا кеуде, көкірек (12b,16)- ИЛТАС. *кевде*; **Абу Х.** *гөвде*; **Тз.** *көвде, кевделі*; **ноғ.** *кевде*; **қк.** *кеуде, геуде, кебзе*; **башқ.** *кәузә*; **қаз.** *кеуде*.

k?g?s كُوْغْسُ төс, төс сүйегі (13a,16)

kirpik كِرْبِيكْ кірпік (13a,4) – ИЛТАС. *кірфік*; **ҚХШС.** *кірпүк*.

k?bek كَبِيكْ кіндік (13a,16) - ҚХШС. *кіндік*; Қазіргі қыпшақ тілдерінде көп кездесе бермейтін бұл лексема оғыз тілдерінде «кіндік, қарын, ұрпақ, орталық» секілді бірнеше мағыналарда қолданылады. **Түрік.** *гөбек*; **азер.** *гөбәк*; **түркмен.** *гөбек* [ҚТТГ, 122]. Қазақ тілінде кісі есімдерінде үлгілері сақталған: Ергөбек, Көбекбай және т.б.

bağarsuq بَاغَارْصُوْقُ ішек-қарын, жылы-жұмсақ (13b, 2)- ИЛТАС. *бағырсақ*; **СС.** *бавурсақ*; **Абу Х.** *бағарсуқ*; **Тз.** *буварсық*; **МҚ.** *бағырсуқ*; **түрік.** *бағырсақ*; **қар.** *бавурсақ*; **ноғ.** *өкпе-бавыр*; **қаз.** *өкпе-бауыр*.

bağır بَاغِرْ бауыр (13b,12)- ҚХШС. *бағыр*; ИЛТАС. *бағыр*; **Абу Х.** **АФ.**, **Тз.**, **МҚ.** *бағыр*; **қар.** *бағыр*; **ттк.** *багр*; **тат.**, **ноғ.** *бавыр*; **башқ.** *бауыр*; **құмық.** *бавур*; **қаз.** *бауыр*.

baltır بَلْتِرْ балтыр (13b,6) - ИЛТАС. *балтыр*; **Абу Х.**, **Тз.**, *балтыр*; **БМ.** *балдур*; *балтур*; **қар.** **тат.**, **башқ.**, **ноғ.** *балтыр*; **құмық.** *балдыр*; **қк.**, **қаз.** *балтыр*.

barmaq بَرْمَاقْ бармақ (13a,12) – ИЛТАС., **СС.**, **Абу Х.**, *бармақ*; **Тз.** *пармақ*; Қазіргі түркі тілдеріндегі көрінісі: **қар.** *бармах*; **тат.**, **башқ.**, **ноғ.**, **құмық.**, **қк.**, **қаз.** *бармақ*.

ba? بَاشْ бас (12b,16) – ИЛТАС., **СС.**, **Абу Х.**, **АФ.**, **Тз.**, **МҚ.**, **БМ.** *баи*; Қазіргі түркі тілдеріндегі көрінісі: **ттк.**, *баи*; **қк.**, **қаз.** *бас*;

bilegi (bileg?) بِلَاقِي білегі (10a,6) – ИЛТАС., **Абу Х.**, **МҚ.**, **Тз.** *білек*; Қазіргі түркі тілдеріндегі көрнісі: **ттк.**, **ноғ.**, **қк.**, **қаз.** *білек*; **тат.**, **башқ.** *беләк*.

boğaz بُوْغَازْ бұғақ, кеңірдек (13a,8) – Бұл сөз бауыздайтын жері *бұғағы* деген мағына беріп тұр. Басқа ескерткіштердің көбінде етістік формасында келген: *боғузла*; *боғузлағыл*- бауыздау деген тұлғада қолданылған. Көне түркі тілдерінде ертеден бар сөз: *боғаз* [ДТС, 109]. Орта ғасыр қыпшақ жазба ескерткіштеріндегі көрінісі мынадай болып келеді: **ИЛТАС.**, *боғузла*; *боғузлағыл*; **Абу Х.** *боғазлады*; **Тз.** *боғузлады, бовузлады*; Қазіргі түркі тілдеріндегі көрінісі: **тат.** *буғазлау*; **башқ.** *боғазлау*; **қк.** *бауызла*; **қаз.** *бауызда*.

bürün بُوْرُوْنْ мұрын (13a,2) – Көне түркі тілдерінде бұрыннан келе жатқан сөз. Орта ғасыр қыпшақ жазба ескерткіштердегі көрінісі: **ИЛТАС.**, **Абу Х.**, **Тз.**, **АФ.**, **МҚ.** *бурун*; **СС.** *бурун, брун*; **Тз.** *бурн, бурун*; Қазіргі оғыз және қарлұқ топтарында осы тұлғада сақталғанымен қыпшақ тілдерінің көбінде *б* <м-ға ауысканы байқалады. Қазіргі түркі тілдеріндегі көрінісі мынадай: **ттк.**, **қк.** *бурун*; **тат.** *борын*; **башқ.** *морон*; **ноғ.** *бурын*; **қаз.** *мұрын*.

b?gr?k (b?gr?k) بُوْرُوْكْ бүйрек (13b,2) – Көне және қазіргі түркі тілдерінде баяғыдан келе жатқан сөз. Орта ғасыр қыпшақ жазба ескерткіштеріндегі көрінісі мынадай болып келеді: **ИЛТАС.**, *бүгрек*; **Абу Х.** *бүгрек*; **Тз.** *бөрек, бөгрек*; **Кав.** *бүрек*; Қазіргі түркі тілдерінің қыпшақ тобындағы тілдерде сөз ортасындағы *г* дыбысы *й*- ге айналып, заңды құбылысқа енгенін көруге болады.

Қазіргі түркі тілдерінде: **қар.** *буврак*; **тат.** *бөөрек*; **құмық.** *бюйрек*; **ноғ.**, **ққ.**, **қаз.** *бүйрек*; **башқ.** *бөйөр*.

Жалпы алып қарағанда Мәмлүктер мемлекетінде қыпшақ тілін үйрену үшін жазылған бұл ескерткіште түркі тілдеріне ортақ көптеген сөздер кездеседі. Сондықтан мұндай жазба секерткіштердің тілдік қорын сол дәуірдің қолжазбаларымен және қазіргі түркі тілдерімен салыстыра отырып зерттеудің маңызы өте зор.

ӘДЕБИЕТ

[1] Зайончковский А. Новонайденный арабско-кипчакский словарь из государства мамлюков // Народы Азии и Африки. – М.: Наука, 1964. – № 3. – С. 111-116.

[2] Болғанбаев Ә. Қазақ тілінің лексикологиясы. – Алматы: Мектеп, 1988. – 145 б.

[3] Персидско-русский словарь / М.И. Радуйльский, Г. А. Усканин., А.М. Шуйтов. – Тегеран, 1372 х.

REFERENCES

[1] Zaionchkovskii A. Newfound Arabic-Kipchak dictionaries from the Mamluk State // Peoples of Asia and Africa. M.: Nauka, 1964. N 3. p. 111-116. (in Russ.).

[2] Bolganbaev A. Kazak tilinin leksikologiuasi. Almaty: Mektep, 1988. 145 b. (in Kaz.).

[3] Persian-Russian dictionary. Radyilsky M.I., Yskanin G.A., Shuyitov A.M. Tegeran, 1372 x.

Қысқартылған шартты белгілер

ДТС – Древнетюркский словарь. – Л., 1969.

ҚТС – Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 965 б.

ИЛТАС – Исследование по лексике «Тюркско-арабского словаря». – Алма-Ата, 1970.

СС – Құрышжанов Ә.Қ., Жұбанов А.Қ., Белботаев А.Б. Куманша-қазақша жиілік сөздік. – Алма-Ата, 1978.

Абу Х. – Saferoğlu A. Abû-Hajjân. Kitab al-Idrâk li-lisân al-Atrak. – Istanbul, 1931.

Тз. – Аттухфатуз закиятү филлуғатит туркия (туркий тил (кипчоқ тили) хакида ноёб тухфа). – Тошкент, 1968.

БМ. – Zajačzkowski A. Vocabulaire arabe-kiptçhak de l'epoque de l'Etat Mamelouk “Bulğat al-Muštâq fi luğat at-turk wa-l-Qifzâq”. – Warszawa, 1958.

АФ. – П. М. Мелиоранский. Араб – филолог о турецком языке. – СПб., 1900.

МК. – Девони луғатит турк. Г.Абдурахманова ва С.Мутталибовлар иштироки ва тахрир остида. – Тошкент, 1967.

ҚХШС. – А. Ибатов. Қутбтың «Хусрау уа Шірін» поэмасының сөздігі (XIV ғасыр). – Алма-Ата: Ғылым, 1974.

қар. – қарайым

қаз. – қазақ

тат. – татар

башқ. – башқұрт

ноғ. – ноғай

ққ. – қарақалпақ

эзер. – эзербайжан

түркм. – түркімен

өзб. – өзбек

үйғ. – ұйғыр

ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕРМИНОВ О ЧЕЛОВЕКЕ В СЛОВАРЕ ««КИТАБ АД-ДУРРА...»

Б. Д. Дюсенов

Институт востоковедения им. Р. Б. Сулейменова КН МОН РК, Алматы, Казахстан

Ключевые слова: лексика, семантика, мамлюкско-кыпчакский язык, старокыпчакские письменные памятники, рукопись, словарь, средневековый период.

Аннотация. В статье рассматривается арабско-кыпчакский лингвистический, лексикографический труд, который создан на основе кыпчакско-огузского языка, использованного в Египте и Сирии, в Золотой Орде и Средней Азии в XIII-XIV веках. Ученые отметили, что старокыпчакский язык, рассматривается как золотой мост, связующий древнетюркский и современные тюркские языки. Поэтому этот памятник очень важен для полного раскрытия некоторых нерешенных проблем в области языкознания.

Поступила 12.01.2015г.

МАЗМҰНЫ

ТАРИХТЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

<i>Әбсаттар қажы Дербісәлі. Марокко мен Испаниядағы жәдігерліктеріміз.....</i>	5
<i>Камалов А.К. Советтік Азияға миссия: АҚШ-тың вице-президенті Генри Уоллестін Сібірде, Өзбекістанда және Қазақстанда (1944 ж.).....</i>	17
<i>Кәрімова Р.О. Шығыс Түркістанда маталарды өндіру: дәстүр сабақтастығы.....</i>	22
<i>Сүгірәлинов М.М. Ауғаныстан Хазарейлері.....</i>	28

ШЫҒЫС ДЕРЕКТАНУ

<i>Сағындықова Н.Ж. Ахмед Йүгнеки (Югнеки).....</i>	38
<i>Тохтабаева Ш.Ж. Көне заманның шығармашылық демі.....</i>	47
<i>Батырхан Б.Ш., Тоқтарбекова Л.Н. Фирдаусидің «шаһнама» дастанындағы даналық ойлар.....</i>	56
<i>Ошан Ж. Көне тарихи жәдігерден қалған жалғыз парак.....</i>	60
<i>Қамбарбекова Ф.Ә. «Иншай Тахир Вахид» – Қазақстан және Орталық Азия тарихын зерттеудегі дереккөз ретінде.....</i>	67
<i>Молотова Э.М. Бурхан Киличе ад-дин туралы тарихи шығармалардан ақпарлар.....</i>	76
<i>Каримова З.К. XVIII ғасырдағы қазақ-жоңғар байланыстары Молла Абд әл-Әлімдің «Ислам-наме» дереккөзінде.....</i>	79

ТІЛ БІЛІМІ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТАНУ

<i>Молотова Г.М. Уйғыр фольклорына үнді-араб-иран-түрік қарым-қатынасы.....</i>	85
<i>Юсупов Р. XX ғасырдың басындағы Шығыс Түркістандың әдеби жағдайы.....</i>	90
<i>Дюсенов Б.Д. ««Китаб ад-Дурра...» сөздігіндегі адамға қатысты сөздердің этнолингвистикалық сипаты».....</i>	94
<i>Масимова Х.В. Жазба ескерткіштердегі етістіктің Рай және Егіс, Жақ-сан категориялары.....</i>	99
<i>Баратова Ш.Б. Қазіргі қазақ және ұйғыр поэзиясында қара өлең ұйқасы және шалыс ұйқастың даму ерекшеліктері.....</i>	106

ҚАЗІРГІ ШЫҒЫСТАНУ ОЙЫ

<i>Джалилов З.Г. Хариджизм: радикалды исламның генезистік тарих дамуында.....</i>	111
<i>Мансурова А.С. Діни толеранттылық және діни диалог ара шарттар глобалдық нақтылықта.....</i>	117
<i>Байдаров Е.Ұ. Қазақстан қоғамының этноәлеуметтік және этноконфессионалды тұрғысындағы өзбек этникалық тобының орны.....</i>	123
<i>Дүйсен Ф.М. Орталық Азия және Үндістанның туризм мен рекреация саласындағы ынтымақтастығының болашағы: жағдайлары және ресурстары.....</i>	135
<i>Шаймарданова Н.Ж. Келіспеушілік пен қарама-қайшылық контекстіндегі жапон-корей қарым-қатынастарының тарихы.....</i>	142
<i>Руденко Е.И. Жаһандық оңтүстік азиялық шетжұрт: қалыптастыруы, сыныптамасы, маңыздылығы.....</i>	147
<i>Хаджиева Г.У. Дамушы мемлекеттердің әлеуметтік-экономикалық жаңаруын зерттеудің теориялық аспектілері.....</i>	155
<i>Мадалиева Ж.К. Мифология мәдениеттің тарихи серпінділігінде.....</i>	162

ЖАС ҒАЛЫМДАРДЫҢ ЗЕРТТЕУЛЕРІ

<i>Муратбекова А.М. Қытай–Үндістан қарым-қатынастарындағы территориялық шиеленістер.....</i>	169
<i>Қоңырбай Ә.Р. Жаңа Жібек Жолының қалыптасуы: экономикалық потенциал мен Қазақстан үшін перспективалар.....</i>	176
<i>Бәтенова А.Ж. Саяси жаңару саясаты жүргізілген Жапония (1797–1900 жж.).....</i>	186
<i>Мукатова Ә. Сәйкестік зерттеу тұжырымдамасына шыққан көзқарас: тарихнама аспекті.....</i>	192
<i>Әубәкір А. Көне түрік ғұрыптық кешендері этносемантикасының кейбір қырлары.....</i>	196

* * *

<i>Сапарбаев Б.А., Көкенова А.Т., Әбілкасым А.Б. Инновациялық іс-әрекетті мемлекеттік қолдау – ғаламдастыру жағдайында ұлттық экономиканың тиімділігін арттыру факторы ретінде.....</i>	203
<i>Әбіқаева М. Қазақстан Республикасында энергетика келешегінің дамуы мен қуат үнемдеу әлеуеті.....</i>	207
<i>Алауханов Е.О. Отандық қылмысты зерттеулерінің дамыту жолдары. Жетістіктері және мәселелері.....</i>	211
<i>Альмурзаева Б.К., Кубиева В.А., Салиш С., Сагиева А.Т. «Білім беру сапасы»: негізгі тәсілдер және түсіндірмелер.....</i>	215
<i>Аюпова З.К., Құсайынов Д.Ө. Дүниетаным қалыптасуындағы дұрыс ойлаудың орны мен мәні жайлы.....</i>	220
<i>Досжан Р.К. Абай Құнанбаев шығармашылығындағы жастарды тәрбиелеудегі білім және еңбек идеясы.....</i>	227

<i>Егембердиева С.М., Абдраманова Г.Қ., Есмағұлова Н.Д.</i> Ықпалдасу шарттарындағы Қазақстан мен	
Польшаның әлеуметтік-экономикалық мәселелері.....	231
<i>Жанақова Н.Т.</i> Тың игеру науқаны және қазақ тілінің тағдыры.....	238
<i>Байбекова М.М., Анарбаев З.З.</i> Қазақстан Республикасындағы психологиялық қызметтің ролі.....	243
<i>Картаева Т.Е.</i> Шығыр қондырғысы және оның қолданыс аясы.....	247
<i>Көкенова А.Т., Ағмасова Г.С.</i> Әлеуметтік қорғау модельдерінің дамуындағы негізгі тенденциялар.....	255
<i>Нахытбекова Э.И.</i> Ағылшын тілі пәнін өту барысындағы жобалап оқыту әдісін қолданудың өзектілігі.....	260
<i>Ералин Қ., Қожамқұлова Б., Исаева Н.</i> Қыш өңдеу шебері Абай Рысбековтың этнодизайндық шығармашылығы.....	263
<i>Тебегенов Т.С.</i> Жүсіпбек Аймауытов пьесаларындағы әлеуметтік қайшылық шындығы.....	266
<i>Шамахова А.</i> Өмір шындығын бейнелеудегі көркемдік уақыт пен көркемдік қиял	
(Шыңғыс Айтматовтың «Жан пίδα» романы бойынша).....	274
<i>Көкенова А.Т., Ағмасова Г.С.</i> Инновациялық әлеуметті бағалаудың әдістемелік негіздері.....	279
<i>Тастанбекова К.Н., Шамұратова Н.Б., Бабажанова Ж.А., Төреқұлова Д.М., Жұманова Б.К.</i> Халықтың келейлік деңгейін қысқарту үшін бюджеттен бөлінген қаражатты жоспарлау мен игеру.....	286
<i>Ералин Қ., Қожамқұлова Б., Дәулет Г.</i> Зергер Қалмырза Тасовтың этнодизайндық шығармашылығындағы ұлттық дәстүрдің жалғастығы.....	295
<i>Тебегенов Т.С.</i> Жүсіпбек Аймауытовтың драматургиясы: классикалық дәстүр және суреткерлік дүниетаным сипаты.....	300
<i>Шамахова А.</i> Роман арқауындағы тарихи кезең шындығы (Шыңғыс Айтматовтың «Ғасырдан да ұзақ күн» романы бойынша).....	305
<i>Смағұлова Г.Н.</i> Құндылықтар әлеміндегі «сұлулық» концептісі.....	311
<i>Ауелгазина Т.К.</i> Мәңгілік ел идеясы – Қазақстандық патриотизмнің түпқазығы.....	317
<i>Шойбекова Ғ.Б.</i> Дыбыстар сәйкестігінің лексикалық құрамды толықтырудағы ролі.....	321
<i>Қабдылқызы А., Бұғыбаева Ж.</i> Туынды топонимдердің нөлдік жұрнақ арқылы жасалуы.....	325

СОДЕРЖАНИЕ

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ИСТОРИИ

<i>Дербисали А.Б.</i> Наши реликвии из Марокко и Испании.....	5
<i>Камалов А.К.</i> Миссия в Советскую Азию: вице-президент США Генри Уоллес в Сибири, Узбекистане и Казахстане (1944 г.).....	17
<i>Каримова Р.У.</i> Производство тканей в Восточном Туркестане: преемственность традиций.....	22
<i>Сугралинов М.М.</i> Хазарейцы Афганистана.....	28

ВОСТОЧНЫЕ ИСТОЧНИКИ И ИСТОРИОГРАФИЯ

<i>Сагандыкова Н.Ж.</i> Ахмед Йугнеки (Югнеки).....	38
<i>Тохтабаева Ш.Ж.</i> Творческое дыхание далеких эпох.....	47
<i>Батырхан Б.Ш., Токтарбекова Л.Н.</i> Мудрые изречения Фирдоуси в поэме «Шахнаме».....	56
<i>Ошан Ж.</i> О сохранившемся древнеисторическом документе.....	60
<i>Камбарбекова Г.А.</i> «Иншай Тахир Вахид» – как источник по истории Казахстана и Центральной Азии.....	67
<i>Молотова Э.М.</i> Сведения из исторических сочинений о Бурхан ад-дин Киличе.....	76
<i>Каримова З.К.</i> Казахско-джунгарские взаимоотношения в XVIII веке в историческом сочинении «Ислам-наме» Моллы Абд аль-Алма.....	79

ЯЗЫКОЗНАНИЕ И ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

<i>Молотова Г.М.</i> Индо-арабо-иранское влияние на уйгурский фольклор.....	85
<i>Юсупов Р.К.</i> Литературная среда Восточного Туркестана начала XX века.....	90
<i>Дюсенов Б.Д.</i> Этнолингвистическая характеристика терминов о человеке в словаре «Китаб ад-Дурра...».....	94
<i>Масимова Х.В.</i> Категория залога, времени и степени в письменных памятниках.....	99
<i>Баратова Ш.Б.</i> Особенности развития рифмы в современной казахской и уйгурской поэзии.....	106

СОВРЕМЕННАЯ ВОСТОКОВЕДНАЯ МЫСЛЬ

<i>Джалилов З.Г.</i> Хариджизм: к истории генезиса и развития радикального исламизма.....	111
<i>Мансурова А.С.</i> Религиозная толерантность и религиозный диалог в условиях глобализирующей реальности.....	117
<i>Байдаров Е.У.</i> Роль узбекской этнической группы в этносоциальном и этноконфессиональном разрезе казахстанского общества.....	126
<i>Дуйсен Г.М.</i> Перспективы сотрудничества в индустрии туризма и рекреации Центральной Азии и Индии: условия и ресурсы.....	135
<i>Шаймарданова Н.Ж.</i> Ретроспектива японо-корейских отношений в контексте существующих разногласий и противоречий.....	142
<i>Руденко Е.И.</i> Глобальная южно-азиатская диаспора: формирование, классификация, значение.....	147
<i>Хаджиева Г.У.</i> Теоретические аспекты исследования социально-экономической модернизации развивающихся стран.....	155
<i>Мадалиева Ж.К.</i> Мифология в исторической динамике культуры.....	162

ИССЛЕДОВАНИЯ МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ

<i>Муратбекова А.М.</i> Территориальный спор в китайско-индийских отношениях.....	169
<i>Конырбай А.Р.</i> Формирование Нового Шелкового Пути: экономический потенциал и перспективы для Казахстана.....	176
<i>Батенова А.Ж.</i> Политическая модернизация Японии (1797–1912 гг.).....	186
<i>Мукатова А.М.</i> Примордиалистский подход в изучении концепта идентичности: историографический аспект.....	192
<i>Аубакир А.</i> Некоторые аспекты этносемантики в древнетюркской традиции.....	196

* * *

<i>Сапарбаев Б.А., Кокенова А.Т., Абилкасым А.Б.</i> Государственная поддержка инновационной деятельности как фактор роста эффективности национальной экономики в условиях глобализации.....	203
<i>Абикаева М.</i> Перспективы развития энергетики и потенциал энергосбережения в Республике Казахстан.....	207
<i>Алауханов Е.О.</i> Пути развития отечественной криминологии. Достижения и проблемы.....	211
<i>Альмурзаева Б.К., Кубиева В.А., Салиш С., Сагиева А.Т.</i> «Качество образования»: основные подходы и трактовки.....	215
<i>Аюпова З.К., Кусаинов Д.У.</i> О месте и роли здравого смысла в становлении мировоззрения.....	220
<i>Досжан Р.К.</i> Идеи знания и труда в творчестве Абая Кунанбаева в воспитании молодежи.....	227
<i>Егембердиева С.М., Абдраманова Г.К., Есмагулова Н.Д.</i> Социально-экономические проблемы Казахстана и Польши в условиях интеграции.....	231

<i>Жанакова Н.Т.</i> Освоение целины и судьба казахского языка.....	238
<i>Байбекова М.М., Анарбаев З.З.</i> Роль психологической службы в Республике Казахстан.....	243
<i>Картаева Т.Е.</i> Чигирь – водоподъемное устройство и его объект использования.....	247
<i>Кокенова А.Т., Агмасова Г.С.</i> Основные направления развития моделей социальной защиты.....	254
<i>Нахытбекова Э.И.</i> Актуальность использования проектных методов обучения на уроках английского языка.....	260
<i>Ералин К., Кожамкулова Б., Исаева Н.</i> Этнодизайнерское творчество мастера по керамике Абая Рысбекова.....	163
<i>Тебегенов Т.С.</i> Социальные противоречия в пьесах Жусипбека Аймауытова.....	266
<i>Шамахова А.</i> Жизненная правда на примерах красочного изображения времени и фантазий (по роману Чингиза Айтматова «Плаха»).....	274
<i>Кокенова А.Т., Агмасова Г.С.</i> Методические основы оценки инновационного потенциала.....	279
<i>Тастанбекова К.Н., Шамуратова Н.Б., Бабажанова Ж.А., Турекулова Д.М., Жуманова Б.К.</i> Планирование и освоение бюджетных средств, выделенных на сокращение уровня бедности населения.....	286
<i>Ералин К., Кожамкулова Б., Даулет Г.</i> Приемственность национальных традиций в этнодизайнерском творчестве ювелира Калмырзы Тасова.....	295
<i>Тебегенов Т.С.</i> Драматургия Жусипбека Аймауытова: классические традиции и художественное мировоззрение.....	300
<i>Шамахова А.</i> Историческая правда в сюжете романа (по роману Чингиза Айтматова «И дольше века длится день»).....	305
<i>Смагулова Г.Н.</i> Особенности фразеологической репрезентации концепта «красота» в казахском языке.....	311
<i>Ауелгазина Т.К.</i> Идея Мәңгілік ел – как основа казахстанского патриотизма.....	317
<i>Шойбекова Г.Б.</i> Роль чередования звуков в пополнении лексического состава.....	321
<i>Кабдылқызы А., Бугыбаева Ж.</i> Образование производных топонимов с помощью нулевого аффикса.....	325

CONTENTS

TOPICAL ISSUES OF HISTORY

<i>Derbisali Abdsattar</i> . Our relics from Morocco and Spain.....	5
<i>Kamalov A.K.</i> Mission to the Soviet Asia: the Vice President of the United States Henry Wallace in Siberia, Uzbekistan and Kazakhstan (1944).....	17
<i>Karimova Risalat</i> . Production of fabrics in the East Turkestan: the continuity of traditions.....	22
<i>Sugralinov Marlen</i> . Hazaras of Afghanistan.....	28

EAST SOURCE STUDY

<i>Sagandykova Nagima</i> . Ahmed Yugneki (Yugneki).....	38
<i>Tokhtabayeva Shayzada</i> . Creative breath of far eras.....	47
<i>Batyrkhan B.Sh., Toktarbekova Laura</i> . The Wise Sayings of Firdausi in «Shahname» Poem.....	56
<i>Oshan Zhanimkhan</i> . About the remained drevneistoricheskyy document.....	60
<i>Kambarbekova Gallia</i> . «Insha Tahir Waheed» – as a source on the history of Kazakhstan and Central Asia.....	67
<i>Molotova Elvira</i> . Data from historical compositions about Burkhan a hell dynes Kilich.....	76
<i>Karimova Zulfiyam</i> . Kazakh джунгарские relationship in the XVIII century in historical composition of "Islam-name" Malls Abd al-Alma.....	79

LINGUISTICS AND LITERARY CRITICISM

<i>Molotova Gulbahrem</i> . Indo-Arab-Iranian influence on the Uigur folklore.....	85
<i>Yusupov Rakhimzhan</i> . Literary environment of Eastern Turkistan in the beginning of the XX century.....	90
<i>Dyusenov Bagdat</i> . Etnolingvisticheskaya the characteristic of terms about the person in the dictionary "Kitab ad-Durra...".....	94
<i>Masimova Halminam</i> . Category of mortgage, to time and degree in writing monuments.....	99
<i>Baratova Shairyam</i> . Features of development of a rhyme in modern Kazakh and Uigur poetry.....	106

THE MODERN EAST THOUGHT

<i>Jalilov Zaur</i> . Haridzhizm: the history of genesis and development of radical islamizm.....	111
<i>Mansurova Asseli</i> . Religious tolerance and religious dialogue in the conditions of the globalizing reality.....	117
<i>Baydarov Erkin</i> . The role of the Uzbek ethnic group in the ethno-social and ethno-confessional context of Kazakhstan's society.....	123
<i>Duisen M. Galymzhan</i> . Prospects for Cooperation in the Travel and Tourism Industry of Central Asia and India: Conditions and Resources.....	135
<i>Shaimardanova Nazigul</i> . Retrospective of Japanese-Korean Relations in the Context of Differences and Contradictions.....	142
<i>Yelena I. Rudenko</i> . Worldwide South Asian Diaspora: Emergence, Classification, Significance.....	147
<i>Khadzhiyeva Gulzhahan</i> . Theoretical aspects of research on socio-economic modernization of developing countries.....	155
<i>Madaliyeva Zhanyl</i> . Mythology in historical dynamics of culture.....	162

YOUNG SCHOLARS RESEARCHES

<i>Muratbekova Albina</i> . Territorial disputes in the China-India relations.....	169
<i>Adilet R. Konirbay</i> . The formation of New Silk Road: economic potential and perspectives for Kazakhstan.....	176
<i>Batenova Alua</i> . Political modernization of Japan (1797–1912).....	186
<i>Mukatova Aliya</i> . Primordial approach to the study of the concept of identity: historiographical aspect.....	192
<i>Armand Aubaquir</i> . Some aspects of ethnosemantics in drevnetyurksky tradition.....	196

* * *

<i>Saparbaev B.A., Kokenova A.T., Abilkasym A.B.</i> State support of innovative activity – as factor of growth of efficiency of national economy in the conditions of globalization.....	203
<i>Abikayeva M.</i> Prospects of development of energy and potential of energy-savings in Republic of Kazakhstan.....	207
<i>Alaukhanov E.O.</i> The way of development of criminology. Achievements and challenges.....	211
<i>Almurzayeva B.K., Kubiyeva V.A., Salish S., Sagiyeva A.T.</i> «Quality of education»: basic approaches and interpretations.....	215
<i>Ayupova Z.K., Kussainov D.U.</i> About the place and role of the common sense in the formation of outlook.....	220
<i>Doszhan R.K.</i> The ideas of knowledge and work for youth education in the oeuvre of Abay Kunanbaev.....	227
<i>Yegemberdieva S.M., Abdramanova G.K., Yesmagulova N.D.</i> Social and economic problems of Kazakhstan and Poland in integration conditions.....	231
<i>Zhanakova N.T.</i> Mastering of virgin soil and fate of Kazakh.....	238

<i>Baybekova M.M., Anarbayev Z.Z.</i> A role of psychological service in the Republic of Kazakhstan.....	243
<i>Kartayeva T.Ye.</i> Chyhir – water-lifting device and its use of the object.....	247
<i>Kokenova A.T., Agmasova G.S.</i> Main directions of development of models of social protection.....	254
<i>Nakhypbekova E.</i> Relevance of using project methods at the English lessons.....	260
<i>Yeralin K., Kozhamkulova B., Isaeva N.</i> Ethnodesigner art of ceramic master Abai Rysbekov.....	263
<i>Tebergenov T.S.</i> Social contradictions in the plays of Zhusipbek Aymaulytov.....	266
<i>Shamakhova A.</i> A true example of colorful images and fantasies (based on the novel of Chingiz Aitmatov "Block").....	274
<i>Kokenova A.T., Agmasova G.S.</i> Methodical bases of the assessment of innovative potential.....	279
<i>Tastanbekova K.N., Shamuratova N.B., Babazhanova Zh.A., Turekulova D.M., Zhumanova B.K.</i> Planning and mastering of budgetary funds allocated on reduction of poverty level of the population.....	286
<i>Yeralin K., Kozhamkulova B., Daulet G.</i> Succession of national traditions in the ethnodesign art of jeweler Kalmyrza Tasov.....	295
<i>Tebergenov T.S.</i> Dramaturgy of Zhusipbek Fymaulytov: classic traditions and artistic outlook.....	300
<i>Shamakhova A.</i> Historical truth in the plot of the novel (based on the novel by Chingiz Aitmatov "Day lasts more than a hundred").....	305
<i>Smagulova G.N.</i> Features frazeologičeskoj representation of the concept of "beauty" in Kazakh language.....	311
<i>Auelgazina T.K.</i> the idea of the eternal people - as the basis of the Kazakhstan patriotism.....	317
<i>Shoibekova G.</i> The role of changing voices in enlarge of lexical composition.....	321
<i>Kabdylkzy A., Bugybaikyzy Zh.</i> The formation of derivative toponyms by using zero affixation.....	325

**PUBLICATION ETHICS AND PUBLICATION MALPRACTICE
IN THE JOURNALS OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

For information on Ethics in publishing and Ethical guidelines for journal publication see <http://www.elsevier.com/publishingethics> and <http://www.elsevier.com/journal-authors/ethics>.

Submission of an article to the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan implies that the work described has not been published previously (except in the form of an abstract or as part of a published lecture or academic thesis or as an electronic preprint, see <http://www.elsevier.com/postingpolicy>), that it is not under consideration for publication elsewhere, that its publication is approved by all authors and tacitly or explicitly by the responsible authorities where the work was carried out, and that, if accepted, it will not be published elsewhere in the same form, in English or in any other language, including electronically without the written consent of the copyright-holder. In particular, translations into English of papers already published in another language are not accepted.

No other forms of scientific misconduct are allowed, such as plagiarism, falsification, fraudulent data, incorrect interpretation of other works, incorrect citations, etc. The National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan follows the Code of Conduct of the Committee on Publication Ethics (COPE), and follows the COPE Flowcharts for Resolving Cases of Suspected Misconduct (http://publicationethics.org/files/u2/New_Code.pdf). To verify originality, your article may be checked by the originality detection service Cross Check <http://www.elsevier.com/editors/plagdetect>.

The authors are obliged to participate in peer review process and be ready to provide corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. All authors of a paper should have significantly contributed to the research.

The reviewers should provide objective judgments and should point out relevant published works which are not yet cited. Reviewed articles should be treated confidentially. The reviewers will be chosen in such a way that there is no conflict of interests with respect to the research, the authors and/or the research funders.

The editors have complete responsibility and authority to reject or accept a paper, and they will only accept a paper when reasonably certain. They will preserve anonymity of reviewers and promote publication of corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. The acceptance of a paper automatically implies the copyright transfer to the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan.

The Editorial Board of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan will monitor and safeguard publishing ethics.

Правила оформления статьи для публикации в журнале смотреть на сайте:

www.nauka-nanrk.kz

social-human.kz

Редактор *М. С. Ахметова*

Верстка на компьютере *Д. Н. Калкабековой*

Подписано в печать 04.02.2015.

Формат 60x881/8. Бумага офсетная. Печать – ризограф.

21 п.л. Тираж 2000. Заказ 1.